

ד"ר אשר כהן

התבוללות ישראלית:

בין גיור הלכתי, "גיור סוציולוגי" ו"גיור" חילוני

מבוא

התבוללות זוהתה תמיד כתהליך טמיעתם של יהודים המהווים מיעוט בתוך חברת הרוב הלא-יהודי שבקרבה הם חיים. מנתונים דמוגרפיים מעודכנים עולה שתהליכי ההתבוללות במדינות העולם נמצאים בעיצומם ומספרם של היהודים בעולם הולך ומתמעט בהדרגה. התבוללות הפוכה של מיעוט לא-יהודי בקרב רוב יהודי לא התפתחה כאפשרות מעשית נרחבת עד לעשור של שנות התשעים. מדינת ישראל אמנם יצרה חברה בעלת רוב יהודי מכריע שלצדו מיעוט ערבי, אולם הנסיבות והתנאים הייחודיים המאפיינים את יחסי הגומלין בין הקבוצות בלמו את ההתבוללות של המיעוט הערבי ברוב היהודי.

תמורות פוליטיות וכלכליות עולמיות בשנות השמונים יצרו מציאות חדשה. נפילת ברית המועצות הביאה לעלייה המונית ובתוכה כ-300,000 מהגרים לא-יהודים. אוכלוסייה זו מהווה למעלה מ-5% של האוכלוסייה היהודית בישראל המונה מעט יותר מ-5,000,000 נפש. תהליכי הגלובליזציה והרחקת העובדים הערבים על רקע הבעיות הביטחוניות הביאו להיווצרות קהילות עובדים זרים המונים כ-300,000 איש. בהקשר זה יש להדגיש כי כל עלייה לארץ עתידה לשאת בכנפיה גם מהגרים לא יהודים. מבנה העולם היהודי המאופיין באחוזים גבוהים של נישואי תערובת, בשילוב עם חוק השבות המעניק את זכות השבות גם לקרובי משפחה עד לדרגת הנכד, מבטיחים את הזרימה הקבועה של מהגרים לא יהודים בהיקף זה או אחר.

על רקע תהליכים אלו, החברה היהודית בישראל ניצבת בפני אתגר ההתבוללות הישראלית, שמשמעותה המעשית היא טמיעתם ההדרגתית של לא-יהודים בתוך חברת הרוב היהודי. בהתייחס לעולים הלא-יהודים, מדובר בתהליך שכבר נמצא בעיצומו. לא מן הנמנע שבעתיד יתחולל תהליך דומה ביחס לאותם עובדים זרים הנמצאים בתהליכי השתקעות בארץ. לתהליך זה יש השלכות נרחבות על סוגיית הזהות הקולקטיבית הישראלית בכללותה, ועל לכידותה ויציבותה של החברה היהודית בישראל בפרט.

א. התבוללות ישראלית כגיור סוציולוגי

המציאות החברתית הפוליטית איננה ממתנה לגיורים מכל סוג שהוא. במובנים רבים ניתן לראות את ההתבוללות הישראלית כתהליך של "גיור סוציולוגי", שאמנם אין לו שום תוקף הלכתי, אך יש לו משמעות חברתית תרבותית מכרעת. כאשר סגן גרמן רוזקוב, סגן מפקד פלוגה בחטיבת הנח"ל, נהרג בהיקלות עם מחבלים בגליל העליון, הוא עבר את אותו גיור סוציולוגי בעצם נפילתו בקרב על הגנת המדינה. הוא שילם את התשלום הגבוה ביותר שיכול לשלם פרט למען הקולקטיב שאליה הוא מרגיש שייך בכל נימי נפשו, גם אם הוא איננו יהודי על פי ההלכה. כשצעירים שאינם יהודים על פי ההלכה נרצחו בפיגוע בכניסה למועדון הם זכו בתודעה הציבורית לכרטיס הכניסה האולטימטיבי לחברה היהודית בישראל המאוימת על ידי טרור רצחני חסר אבחנה.

מקרים אלו מהווים סמל ממוקד ורב עוצמה לתהליכי הגיור הסוציולוגי המתחוללים בפועל בכל תחומי החיים. העולים הלא-יהודים רוכשים את השפה העברית, ובמיוחד אמורים הדברים ביחס לילדיהם הלומדים בבתי הספר היהודים הכלליים. על פי נתוני אגף כוח אדם בצה"ל, הם משרתים בצבא בהיקפים העולים על חלקם היחסי באוכלוסייה. בכל רגע נתון משרתים בצה"ל בין 7,000 ל-9,000 חיילים עולים שאינם יהודים על פי ההלכה. בתחומים רבים הם מאמצים בהדרגה את דפוסי ההתנהגות המקובלים על הרוב היהודי שאינו דתי בישראל. יהיה זה מוטעה לחלוטין ופשטני להחריד לזהות את העולים הלא-יהודים כנוצרים. רק כ-10% מהעולים הלא-יהודים, כ-25,000 איש, העדיפו להירשם במרשם האוכלוסין כנוצרים בדתם. לרובם המכריע של העולים הלא יהודים תודעת השתייכות לקולקטיב היהודי בישראל, תודעה ההולכת ומתחזקת ככל שחולף הזמן. יש להבין כי בחבר המדינות הייתה ההשתייכות האתנית נקבעת ונרשמת דווקא על פי האב. מכאן שרבים מבין הלא-יהודים גדלו מתוך תודעת השתייכות לעם היהודי, וכך גם התייחסה אליהם הסביבה הלא-יהודית בארצות מוצאם. בנוסף על כך, השתייכותם בפועל לחברה היהודית בישראל הופכת בהדרגה לחלק מהתודעה הקולקטיבית של הרוב היהודי בכלל, ושל האוכלוסייה הלא דתית במיוחד. גם אם עולים אלו לא עברו גיור הלכתי, הרי הגיור הסוציולוגי הופך אותם בהדרגה ליהודים סוציולוגיים. תפיסתם של עולים אלו כיהודים תלך ותגבר לא רק כנובע מתהליכי ההתערות בחברה היהודית בישראל, אלא גם כנובע מלחצים חיצוניים שיש בהם כדי לזרז את התהליכים.

ב. השפעת המתח בין יהודים לערבים

אחת הסוגיות העולות תדיר בהקשר לשסע היהודי-ערבי בישראל היא הבעיה הדמוגרפית. עלייתה של הסוגיה נובעת משני תהליכים עיקריים: האחד, ההכרה בנחיתות הרוב היהודי בכל הנוגע לקצב הריבוי הטבעי מול המיעוט הערבי בישראל; והשני, החרפתו הניכרת של המתח בין יהודים לערבים. העלייה מחבר המדינות במהלך שנות התשעים מהווה הוכחה ניצחת לבעיה הדמוגרפית. בשנת 1989, ערב העלייה מחבר המדינות, היה היחס המספרי בין הרוב היהודי למיעוט הערבי בישראל בערך 80:20. בשנת 2003, לאחר עלייה בהיקף של למעלה ממיליון איש, נותר היחס של 80:20. כל מה שהצליחה לעשות העלייה המבורכת מחבר המדינות הוא לשמור על המצב הקיים ותו לא. חישוב מהיר מצביע על כך שמול הנחיתות בקצב הריבוי הטבעי של היהודים לעומת הערבים זקוק הרוב היהודי ל-100,000 עולים בשנה רק לצורך שימור המצב הקיים! במילים אחרות: כל שנה שבה מספר העולים נמוך ממאה אלף - פירושה הידרדרות במדרון הדמוגרפי ופיחות הדרגתי במשקלו של הרוב היהודי בישראל.

אולם בעיה דמוגרפית היא אף פעם לא רק עניין של יחס מספרי בין שתי קבוצות ותו לא. הסוגיה הדמוגרפית הופכת לקריטית בשעה שמתלוות אליה תביעות ופעולות הנושאות אופי אולטימטיבי לשינוי הגדרתה, תפקודה ואופייה של המדינה. החרפת המתח בין יהודים לערבים היא מן המפורסמות שאינה צריכה ראיה. בעבר עוד התנהל ויכוח באיזו מידה עובר המיעוט הערבי בישראל תהליכי ישראליות או פלסטיניזציה. דומה כי כפות המאזניים כיום נוטות באופן דרמטי לכיוון הפלסטיניזציה. בתוך כך מתגבר גם תהליך האיסלאמיזציה. המכנה המשותף לתהליכים אלו הוא התגברות הדה-לגיטימציה של עצם הגדרתה ותפקודה של ישראל כמדינה יהודית והפיכתה ל"מדינת כל אזרחיה". סימניה של מגמה זו ניכרו בתפקודם של חברי הכנסת של המפלגות הערביות בשנים האחרונות¹. במצב עניינים זה מובן שהבעיה הדמוגרפית תלך ותיתפס כבעיה קיומית עבור החברה היהודית בישראל.

בשנים האחרונות ניכרים סימנים רבים לכך שהסוגיה הדמוגרפית עתידה לחדור יותר ויותר לתודעה הציבורית כבעיה המחייבת התייחסות. כך, לדוגמה, דו"ח המועצה לביטחון לאומי שהוגש על ידי האלוף עוזי דיין קושר בין הסוגיה הדמוגרפית למדיניות הרצויה בנושא קביעת גבולותיה של ישראל. בשיח הציבורי ניכרת עלייתו של רעיון חילופי השטחים. במסגרת זו מציעים חלק מהדוברים לשקול ברצינות העברתם של שטחים צפופי אוכלוסייה ערבית בתוך גבולות הקו הירוק לידי הרשות הפלסטינית. בעיה זו, כך נראה, עתידה לעורר חששות הולכים וגוברים ככל שיצטמצם הרוב היהודי מול המיעוט הערבי.

לתהליכים אלו יש פוטנציאל ניכר להאצת תהליכי ההתבוללות הישראלית שתוארה לעיל. ככל שתתחדד תחושת האיום בקרב הרוב היהודי, יתגברו הלחצים והתביעות לראות בעולים הלא יהודים כחלק בלתי נפרד מהרוב היהודי. רוב יהודי ההולך ונלחץ מהבעיה הדמוגרפית, ושממילא אינו מחויב להלכה בתפיסתו ובאורח חייו, לא ימתין לביטחון הלכתיים כאלו ואחרים בכדי להכיר בעולים הלא יהודים על פי ההלכה כחלק מהקולקטיב היהודי. תהליך קליטתם של העולים הלא יהודים בחברה היהודית יהפוך לצורך חיוני עבור היהודים עצמם. הגיור הסוציולוגי המתחולל בפועל אף עשוי להביא לתביעות מעשיות לגיבוש דרכי כניסה שאינן דתיות לקולקטיב היהודי בישראל.

ג. ניצניה של התביעה לגיור חילוני

האפשרות להיכנס לקולקטיב היהודי ללא שום הליך גיור או באמצעות "גיור חילוני", שאין לו אפילו זיקה קלושה לגיור הדתי - כבר עולה בהדרגה אך בעקביות בשיח החילוני האידיאולוגי. תחת הכותרת רבת המשמעות 'רוב יהודי לא יהודי' מציע ירון לונדון לחזק את הרוב היהודי בישראל באמצעות עידוד הגירת לא יהודים שיצטרפו לרוב היהודי כמשקל נגד לבעיה הדמוגרפית המעיקה מול המיעוט הערבי בישראל. ההוכחה להצלחתה של אסטרטגיה זו, לדבריו, היא השתלבותם המוצלחת של העולים הלא יהודים המצטרפים למציאות חדשה המכונה 'מקשת העבריות' שהיא, כך נראה, החלופה ללאומיות היהודית במובנה המקובל².

יוסי ביילין מציע לראות בחילוניות היהודית כזרם לגיטימי השווה במעמדו לזרמים הדתיים. הוא מבקר את כל הזרמים הדתיים ש"לכולם יש אופי אקסקלוסיבי, כולם זהירים בהיקפי הגיור, וכולם עומדים על כך שהמעבר לעם היהודי ייעשה בתהליך דתי בלבד". גישתו מרחיקת לכת בכלל, ולנושא דיונו בפרט. היא מבקרת לא רק את הזרם האורתודוקסי הנתפס כמחמיר, אלא אף את הרפורמים המאופיינים בפתחות רבה. עולה מכאן שאפילו מעט הסייגים המקובלים על ידי

¹ דן שיפטן, "זהותם החדשה של הח"כים הערבים" תכלת, 13 (תשס"ג), עמ' 49-23.

² ירון לונדון, "רוב יהודי לא-יהודי", ידיעות אחרונות, 20.9.2001, 24 שעות, עמ' 5.

הרפורמים אינם מקובלים עליו. על רקע זה הוא מציע לאפשר את "הזכות להצטרף לעם היהודי כתוצאה מהגדרה עצמית... כפי שמקובל בהצטרפות לתנועה ציבורית או למועדון" על בסיס המלצות של שני יהודים חברים.³ יעקב מלכין, עורך כתב העת 'יהדות חופשית', מדגיש כי "יהודיות היא חברות בעם היהודי בשל מוצא משפחתי או הצטרפות בדרך כלשהי לעם היהודי, כפי שהיה נהוג בזמן התנ"ך". על פי מלכין, "גיור דתי – על פי מגוון הגרסאות של ימינו – הוא רק אחת הדרכים הרבות" להצטרפות לקולקטיב היהודי. דרכי ההצטרפות, אם כן, לא רק מגוונות וחורגות מדרך הגיור הדתי, אלא אף זוכות להצדקה במקורות הדתיים עצמם. לטענתו, מאופיינת היהודיות בדרכים הבאות: מוצא משפחתי, או הצטרפות למשפחה או קהילה יהודית בדרך כלשהי; חברות בקהילה או בחברה יהודית, חילונית או דתית; חיים וחינוך בתרבות יהודית, חילונית או דתית; מודעות למורשת תרבותית והיסטורית משותפת לעם היהודי; יחס לתנ"ך כ"יסוד של כל היהודיות שביהדות"; מודעות ללשון העברית כלשון לאומית עתיקה-חדשה; שימוש באחת השפות היהודיות ותרבותה; הכרה בארץ ישראל כמולדת העתיקה של העם היהודי; ולבסוף, כאחת מבין תשע אפשרויות, "גיור לדת ישראל באופן הנהוג באחד מזרמי הדת היהודית".⁴ ממגוון הדרכים המוצגות בגישה זו עולה שלדידה, העולים החדשים כבר מהווים, למעשה, חלק מהרוב היהודי.

פרופסור רות גביון נוטלת בשנים האחרונות חלק חשוב ומרכזי במאמץ לנסח אמנה חדשה להסדרת השסע הדתי-חילוני. הניסיון האחרון והמקיף ביותר בתחום זה הוא האמנה בראשותה ובראשות הרב יעקב מדין, עליה זכו השניים בפרס קרן אבי-חי בערב ראש השנה תשס"ב. בדבריה ההסבר שלה לאמנה היא מעלה את השאלה "האם גיור, מכל סוג שהוא, הוא הדרך הבלעדית להצטרפות לעם היהודי?". בתשובתה היא מבהירה כי "אני נוטה לתת לשאלה זו תשובה שלילית, אבל ברור כי צריך יהיה למצוא דרך לבחינה רצינית של דרכי הצטרפות שלא בדרך גיור".⁵ אמנם ניתן היה לפטור הצעות אלו בטענה שמדובר במיעוט שולי וברעיונות שלא יקנו להן אחיזה בקרב הרוב היהודי המאופיין בזיקה למסורת הדתית ובתפיסתה כחלק מזהותו היהודית. אולם יש לזכור שתביעות מסוג זה ילכו ויצברו תאוצה ואף עשויות לזכות בתמיכה גוברת ככל שתתבסס ההתבוללות הישראלית. כבר כיום הולכים ופוחתים באופן דרמטי ההבדלים בין יהודים חילוניים לבין מי שאינם יהודים על פי ההלכה בכל הנוגע לתפיסות יסוד ואורחות חיים.

ד. עידוד הגיור כמשימה ציונית-דתית

אימוץ גישה ומדיניות שיפתרו את בעיית העולים הלא יהודים באמצעות גיור חייבת להיות נחלתם של כל אלו שאינם מעוניינים בפילוג חברתי-דתי עמוק במיוחד, דתיים ושאינם דתיים כאחד. משמעותם האפשרית של התערות לא יהודים בחברה היהודית ללא גיור היא פתיחת רשימות יחסין של יהודים הלכתיים בכדי להבטיח הימנעות מנשואי תערובת בעתיד. צעד מעין זה עלול להפוך לסמל רב עוצמה ולמדיניות המבטאת פילוג עמוק שיתפתח בין אוכלוסיות נרחבות בחברה היהודית. מפת היחוד היהודי בישראל עלולה להיפרם באופן שאין לדמותו לשום פילוג אחר על רקע דתי. גישות הלכתיות המתבססות על אחריות לכלל ישראל ולדמותה של החברה היהודית בישראל לא יגיעו מכיוונו של המחנה החרדי ומנהיגותו הדתית. אלו פיתחו אסטרטגיה של הסתגרות ובדלנות שבמסגרתן נודעת חשיבות מיוחדת לגישות הלכתיות מחמירות מתוך תפיסה הרואה את שימורו של מחנה הנאמנים להלכה כמטרה מרכזית. הם נושאים אִתם את הטראומה ההיסטורית של המאבק במשכילים ראשיתו בתחילת העת החדשה. התנגדותם העקרונית לצינונות, למרות מעורבותם הפוליטית הגבוהה, מותירה אותם ללא התפיסה הכלל לאומית המחויבת לקולקטיב בכללותו ולבעיותיו העכשוויות. לעומת זאת, המחויבות לכלל ישראל, על מכלול מרכיביו, הייתה מאז ומתמיד מאפיין מהותי של הצינונות הדתית.

גיור הוא הליך דתי ביסודו. כיון שכך, נדרשת כאן גישה הלכתית ציונית ברורה ונחושה לפתרון הבעיה ההולכת ונערמת לפתחה של החברה הישראלית. בהיעדר מנהיגות דתית בעלת גישה ציונית ומחויבות כלל לאומית, עתידה בעיית הלא יהודים בחברה היהודית בישראל למצוא את פתרונה הלא דתי. לא מן הנמנע שחלקים מסוימים במחנה החילוני המיליטנטי אף מייחלים לתהליכים אלו. בהקשר זה נראה כי לחרדים משני צדי המתרס, חרדים דתיים וחרדים חילוניים, נוח להשאיר את ההתפתחויות העכשוויות כמות שהן. הללו עושים זאת בשם ההלכה האוטנטית והיהדות הצרופה

³ יוסי ביילין, **מותו של הדוד מאמריקה: יהודים במאה ה-21**, תל אביב 1999, עמ' 156-158.

⁴ יעקב מלכין, **במה מאמינים יהודים חילוניים?**, תל אביב 2000, עמ' 47.

⁵ יעקב מדין ורות גביון, **פורום אמנה חברתית חדשה בין דת למדינה בראשות הרב יעקב מדין ופרופ' רות גביון** (2000),

כביכול, והללו עושים זאת בשם הליברליות המערבית הצרופה, כביכול, זו שאינה מותירה מקום לייחודיות לאומית ולזיקה חיובית למסורת הדתית.

תפיסתה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית היא עדיין נחלתו של הרוב המכריע בחברה היהודית בישראל. יש להניח כי גם עבור רבים מבין אלו שאינם דתיים נותר הגיור ההלכתי כדרך הראויה והבלעדית להצטרפות לעם היהודי. מנהיגות דתית אמיצה חייבת לראות לנגד עיניה את מכלול הבעיה הלאומית, גם אם הדבר כרוך במאבק הלכתי דתי עם המחנה החרדי. נדרש כאן אומץ ועוז **לציוניזציה של ההלכה**, בטרם תתרגש עלינו פורענות **האוניברסליזציה של הציונות והיהדות**. הציונות הדתית לא יכולה לפטור את הדברים בספיקת כפיים תוך הימלטות מהבעיה והסתתרות מאחורי הטענה שהעולים הלא יהודים, ברובם, ממילא אינם מעוניינים בגיור. חובתה של הציונות הדתית לדאוג לכך שהם ירצו להתגייר ולגייס לשם כך את אותם כוחות בעם הרואים במסורת הדתית חלק מהותי של זהותם הלאומית. ברמה המעשית יש לנקוט במספר צעדים בתחומי ההסברה והארגון והפירוט להלן מהווה רק מדגם של העשייה הנדרשת:

- * העלאת הסוגיה לתודעה הציבורית לא מתוך תפיסתה כסכנה, אלא מתוך תפיסתה כאתגר דתי-לאומי;
- * גיוס ראשוני של לפחות עשרת אלפים משפחות שישמשו כמשפחות מלוות למתגיירים, מרכיב חשוב מאוד בתהליך ההכנה לגיור;
- * גיוס משאבים לאומיים להקמת מערכת יעילה של אולפני גיור;
- * גיוס עשרות הרכבים נוספים של בתי דין מיוחדים לגיור שיתווספו להרכבים הקיימים שכבר עושים מלאכת קודש חשובה מאין כמותה;

חובת השעה הציונית בכלל, והציונית הדתית בפרט, היא ליישם מדיניות משולבת של עידוד הגיור וגישות הלכתיות מקילות שמרכיביה נשלטים על ידי תפיסת היסוד של התורה, שדרכיה, גם כלפי המתגיירים, הם דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.